

ӘОЖ 94 (574)

ГТАХР 03.01.09

DOI 10.37238/2960-1371.2960-138X.2025.97(1).21

Арман Қият**Жошы ұлысын зерделеу ғылыми институты, Астана, Қазақстан**E-mail: kiyat7@mail.ru**БОПАЙ ХАНЫМ ҚАСЫМҚЫЗЫНЫҢ ТАРИХТАҒЫ БЕЙНЕСІ:
ДЕРЕКТЕРДІ ТАЛДАУ**

Аңдатпа. Қазақ тарихында қандай оқиға орын алмасын әйелдердің рөлі көріне бермейді. Патриархаттық құрылымда өмір сүрген қазақ қауымында ат жалын тартып тізгін ұстаған жауынгерлердің батырларға айналуы мен қолбасшылардың ерліктері аңыздар мен жыр-дастандарда баяндалып, әйелдер қазан-ошақ пен бала тәрбиесінің айналасында қалып қояды. Хан-сұлтандардан бастап қатардағы жауынгердің тылында отбасының хал-ахуалы әйелдердің қолында болды. Сөйте тұра, отбасында ғана емес, күллі әулетте құрметке ие болып, сөзін өткізе білген қазақ әйелдері аз емес-ті. Біздің мақаламыз осындай сый-құрметтің иесі Бопай ханым Қасымқызына арналып отыр. Зерттеу барысында Бопай ханымның тарихи бейнесі айшықталып, аңыз бен ақиқаттың арасын ажыратуымызға мүмкіндік туды. Оның Кенесары хан бастаған ұлт-азаттық күресіндегі орны айқындалды. Сайып келгенде, Бопайдың елдегі беделі оның бірбетекей ер мінезділігінің арқасында екендігіне көзіміз жетті. Әрине, оның төре тұқымынан шыққан тегі мен «ханым» статусы да рөл ойнады. Мақаланың бір жаңалығы, Бопай ханымның отбасының тағдырынан хабар береді. Оның алты ұлынан тараған немере-шөберелерінің есімдері тұңғыш рет жарияланып отыр.

Кілт сөздер: Төре; сұлтан; ханым; Түркістан; округ; көтеріліс; шежіре.

Kipicne

Қазақ тарихында «Бопай» есімді екі әйелдің есімдері таңбаланды. Оның бірі XVIII ғасырда өмір сүрген Әбілқайыр ханның әйелі болса, екіншісі XIX ғасырдағы Кенесары ханның апасы. Әбілқайыр хан алғашқы болып қазақ халқын Ресей құрамына ендіруге жол салса, Кенесары хан патшалы Ресей билігінің қазақты ел ретінде жою саясатына қарсы шығып, тәуелсіз хандықты қалпына келтіру үшін күресті. Сәйкесінше, Әбілқайыр ханның әйелі Бопай ханым Ресей билігімен дипломатиялық қатынаста үлесін қосса, Кенесары ханның апасы Бопай ханым, қарулы көтерілісті қолдады. Үлкен Бопайдың өмір жолы мен тағдыры мәлім болса, кіші Бопайдың өміріне қатысты мәлімет жұтаң. Осындай себеппен

кіші Бопайдың тарихына үңілуді жөн көрдік. Бұл тақырыптың өзектілігін көрсетеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақалада тақырыпты зерттеудің материалдық базасына ең алдымен Е.Бекмаханов пен Е. Дильмухамедовтың ғылыми еңбектері негіз болды. Кенесары ханның көтерілісіне қатысты В.Галиев пен Б.Жанаев құрастырған архивтік материалдар жинағы пайдаланылды. Б.Насенов пен Т.Садуақастың XIX ғасырдағы қазақ тарихына қатысты құжаттар жиналған дара еңбектері зерттеуімізге жақсы көмектесті. Кенесары ханның ұлы Ахмет сұлтан мен олардың тағы бір ұрпағы Файзулла Үрмізұлының естелік жазбалары Қасым әулетінің тарихынан зор мағлұмат берді. А.Ахметовтың хан әулеттеріне арналған шежірелік зерттеулері Бопай ханымның туыстарының тағдырынан сыр шертті. Кенесары ханның ұрпақтарымен болған сұхбатта Бопай ханымның ұрпақтарның шежіресі анықталды. Зерттеуімізге басқа да еңбектер арқау болды. Зерттеу мақаламызда тарихи деректерді жинақтау, салыстыру, талдау әдістері қолданылды. Оқиғаның өрбуі мен сабақтастығын қарастыруда тарихи-генетикалық әдісі мен оқиғаның бүгінгі күнге ықпалын анықтауда актуализация әдісі пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері

Бопай ханымның тегі, ортасы және отбасы. Бопай ханым – Қасым сұлтанның қызы, Абылай ханның немересі. Алғашқы болып Е.Бекамаханов (1915-1966) Бопайды «Кенесарының апасы» деп мәлімет келтірген. Егер осы мәліметті негізге алып, Кенесары ханның 1802 жылы дүниеге келгенін ескерсек, Бопай ханым XVIII ғасырдың аяғында туылған болып шығады. Оның балаларының жасын ескерсек, Бопайдың Кенесарыдан 2-3 жыл үлкендігін байқаймыз. Кенесары ханның туған жері Көкшетау өңірі Бопайдың да «кіндік қаны тамған өңір» деп топшылауға болады [1, б. 211, 215]. Олай болса, Бопай ханым Көкшетау өңірінде бүгінгі әйгілі Бурабай, Оқжетпес, Зеренді атаулы табиғаты көз тартар көрікті мекендердің аясында көшіп, балалық шағы өткізді. Хан тұқымына сай тәрбиленіп, ерке өскенін көзге елестете аламыз. Балалық шақ бір орында тұра ма? «Қыз жат жұрттық» демекші, бой жетіп, сәулім болғанда, ата-ананың міндеті – қызын құтты орынға қондыру емес пе?

Абылай хан мен Сәмеке ханның ұлыстары көрші ғана емес, олардың әулеті өзара құдандастығымен туыстығын бекітіп жүрген. Осындай жолмен Қасым сұлтан Абылайханұлы мен Әбілқайыр сұлтан Есімханұлы (Сәмеке ханның немересі) құда болуды ойлады. Бопай ханшайым Сәмеке сұлтан Әбілқайырұлына ұзатылды [2, б. 63-64]. Бұл оқиға шамамен 1816-1817 жылдары болған. Ол кезде Бопай ханшайым 18-20 жас шамасында. Деректерге қарағанда, күйеуі Сәмекенің жасы өзімен шамалас немесе бір-екі жас кіші болуы мүмкін. Қайын атасы Әбілқайыр сұлтан арғындардың ішінде төрелігін мойындатқан құрметтің иесі. Жинақталған мәліметтерге сенсек, Әбілқайырдың 14 ұлы болыпты: Бірәлі, Бопы, Досалы (Досан), Сарытан (Сартеке), Сәмеке, Нұралы, Кенже, Субхан,

Құлмағамбет, Босмойын (Басмухан), Амантай, Тінәлі, Жаналы, Ералы [3, б. 97-98]. Аталған кісілердің барлығы өз кіндігінен тараған-тармағандығын әлі анықтау қажет. Қалай болса да, үлкен әулетке келін болып түскен Бопай ханым Ақмола округінің жеріне қоныс аударды. Сәмеке сұлтанның шаңырағында Бопай ханым 20 жылда 6 ұл мен екі қыз дүниеге алып келді [2, б.156]. Осы тұста, жасы 40-қа келген Бопай ханымды «8 құрсақ көтерген аяулы ана» деп білеміз.

Бопай ханымның Кенесары ханның көтерілісін қолдап Түркістан өңіріне қоныс аударуындағы мәселелер. Бопай ханымның отбасылық тыныш өмірін күрт өзгерткен оқиға болды. Елді аузына қаратқан ағалары Саржан мен Есенгелді сұлтандар Ресей билігінің қазақ халқына қарсы жүргізген саясатына қарсы 10 жылдай күресіп, Қоқан хандығының иелігіне қараған оңтүстіктегі қазақтардың арасына көшуге мәжбүр болды. Ақыры, 1836 жылы Ташкент құсбегінің тапсырмасымен айуандықпен өлтірілді. Ағаларының ісін жалғастыруға саяси аренаға інісі Кенесары сұлтан кірісті. Бауырларының өлімі Бопай ханымның жанына батқан тәрізді. Ол күйеуі Сәмеке мен қайын ағалары Сартеке мен Досан сұлтандардан көтерілісті қолдауын сұрады. Олар көне қоймады. Сөйтіп, Е. Бекмахановтың жазуынша, 1837 жылы Бопай ханым алты баласын ертіп, күйеуі мен қайын жұртын тастап, Кенесары сұлтанның қозғалысына қосылып кетеді [1, б. 210, 214-217]. Тарихшы Ж.Артықбаевтың хабарлауынша, Бопай ханым күйеуінен 1836 жылы ажырасқан [4, б.17]. Міне, осы келтірілген мәліметтерде мәселе бар. Енді соны қарастырайық.

1840 жылы шілде айында орыстардың қолына түскен Бопайдың ұлы 17 жастағы Нұрханның тергеуде берген мәліметіне сенсек, Кенесарының ықпалымен 1837 жылы Ақмола округіндегі бірнеше рулардың адамдары далаға ішкері еніп кеткен. Осындай жағдайда, Нұрхан және бауырлары, әкесі Сәмекемен бірге басқа қазақ руларымен қатар Әзірет қаласына (Түркістан – А.Қ.) көшіпті. Сәмеке сұлтанның шындығында да Кенесары сұлтанның көтерілісіне қатысқысы келмегенін білдіреді. 1840 жылы Сәмеке сұлтан әлі де Әзірет қаласында отырғандығы айтылды. Нұрхан әкесінің тапсырмасымен Кенесарының ордасына шыққан [2, б.156-157]. Мұнда ол анасы мен әкесінің ажырасқандығы жайлы ләм демейді. Архив құжаттарында Бопайдың ажырасқандығы мен күйеуін тастап кеткендігі жайлы айтылған тікелей хабарды кездестірмедік. Сонда, жоғарыдағы тарихшы ғалымдар қандай дерекке сүйенді?! Меніңше, мұндай тұжырымға екі нәрсе негіз болған. Біріншіден, Кенесары ханның қозғалысында Бопайдың есімі аталып, күйеуінің аты кездеспейді. Екіншіден, фольклорлық деректі қосымша етіп пайдаланған. Әйгілі «Төрт төре» тарихи дастанында «Апасы Кене ханның Бопай ханым, жасында күйеуі ермей қалған оның» деген жолдары бар [5, б. 62]. Бұл өлең жолдарынан «Бопай күйеуін тастап кетті» деп түсінбеу керек. Мұнда «күйеуі ермей қалды» деген сөзді «Кенесары ханның қозғалысын қолдауға шақырған Бопайды күйеуі қолдамады» деп ұққан дұрыс болар. Дастанды құрастырушы оқиғадан пәлен уақыт өткеннен кейін мәлімет жинастырған сияқты. Бопай ханым 1837 жылы қайын жұртынан оңтүстік бағытында ішкері көшкенде 40 жас

шамасындағы (мүмкін одан да үлкен) 8 баланың анасы екенін ескерсек, оны «жас» деп айтуға келмейді. Дастандағы «жасында күйеуі ермей қалған оның» деген сөзі лайық емес, қате ақпарат. Сәмеке сұлтан Түркістанға қоныс аударуы жай емес. Олардың мұнда арқа сүйеп келген аталас туыстары бар-тын. Сәмеке сұлтан – Сәмеке ханның ұлы Есім ханның немересі болса, Түркістан өңіріндегі қоңыраттың төрелері (Жәпекен сұлтан, Әликен сұлтан және т.б.) – Сәмеке ханның ұлы Сейіт ханның ұрпақтары [3, б.15-37].

Бопай ханымның аяулы көп балалы ана ғана емес, елде беделі биік, құрметке ие болғанын айта кетуіміз керек. Оның есімі қайын жұртында атасы ақсақал Әбілқайыр сұлтанмен қатар аталатын дәрежеге жеткен. 1837 жылы Әбілқайыр сұлтан бастаған қазақтың рулары оңтүстікке қарай Кенесары сұлтанның көшіне қарай бет алғанда, Бопай ханымның кісі жұмсап, інісіне барынша көмек беріп жүргенін архивтен көреміз [2, б.63-64]. Күйеуі Сәмеке сұлтанға «көмек бермесең, өзім көмектесемін!» деп беделін, байланыстарын қосып шамасы келгенше қол ұшын беруге тырысқан сияқты. Қасым сұлтан жанында балалары Көшек сұлтан мен Кенесары сұлтан бастаған топ Саржан мен Есенгелдінің кегін алуды ойлады. Олар Қоқан билеушісіне қарсы Хиуа хандығының билеушісімен астыртын байланыс орнатуға ұмтылады. Бұл Ташкент билеушісіне ұнамады. Сондықтан, 1840 жылы Көшек сұлтан Қасымұлын алдап шақырып, ұстап алды. Қасым сұлтан Арыс шатқалында қыстап шыққан еді, оны Созақ төңірегінен 300 әскер келіп тұтқындады. Бопай ханым қысты алшын-жағалбайлы руларымен бірге өткізген болатын. Ол да ұсталып, Әзрет бекінісіне жабылды. Бопай ханым тұтқын бола отырып, өздерінің босатылуына Ташкент құшбегімен өз бетінше келіссөздер жүргізген. Қасым сұлтанның жанында жүрген тұтқын орыстыро әкесінің рұқсатынсыз құшбекке сыйға тартып жіберген. Әлгі орыс амал тауып Қасымға хабар беруінің арқасында, әкесі қызына айтып қайтадан алдырыпты [2, б.150-153,163]. Ахмет сұлтан Кенесарыұлы өзінің естелік кітабында Кенесарының да Ташкенде қамалғанын, Қоқанның Мұхаммедғали ханына хат жазып, туыстарымен босап шыққанын жазды [6, б.19-20]. Бірақ, қартайған әкелері Қасым сұлтан 1840 жылы қыркүйекте тұтқында өліп кетті. Оның үстіне, баласы Нұрханның орыстардың қолында отырғандығы Бопайдың жанына батты [2,б.158-159]. Ахмет Кенесарыұлының хабарлауынша, Кенесары сұлтан бастаған туыстары тұтқыннан босаған соң, ол қоқандықтардан кек алуды көздеп, Шу бойына он бес үй тіктірген. Онда келген қоқандықтарды түгел қырған [6, б.23-27]. Кенесары ханның ұрпағы Файзулла Үрмізовтің (1920-2015) жазуынша, мұны бүг-шігімен ойластырып ұйымдастырған Кенесары сұлтан мен інісі Бопы сұлтан екен. Олар ойларын Құрымбай датқаның көмегімен жүзеге асырған [7, б.76-77]. Ахамет Кенесарыұлы Бопыны «Кенесарының ағасы» дейді [6, б.13]. Сол заманның адамы Ахмет біледі ғой. Ал енді «Бабалар сөзі» атты жинақта ел ішіндегі аңыз әңгімелердің қатарында біз қарастырған оқиғаның басында Бопай ханым мен інісі Кенесары сұлтанның тұрғаны айтылады [8, б.164-167]. Біз Кенесары ханның әулетінің аузындағы әңгімеге сенеміз. Ел аузындағы

аңызға айналдырып айтушылар «Бопы сұлтан» мен «Бопай ханым» есімдерін шатастырып алған деп түйеміз.

Осы оқиғалардан нені білеміз? Бопай ханымды қоқандықтардың ұстауы оның елдегі беделі мен белсенділігін көрсетеді. Оның өз бетінше шешім қабылдауы тәуекелге бел буғыштығын, ер мінезділігін ашып береді. Бопай ханымды Бопы сұлтанмен шатастыру да бар көрінеді.

Кенесары хан қозғалысындағы Бопай ханымның рөлі: аңыз бен ақиқат.

Кенесары сұлтан бастаған Қасым әулеті Шу өңірінде қоқандықтарды өлтіргеннен кейін, мұндағы қазақтардың арасында қалу қауіпті болғандықтан, Сырдарияның төменгі ағысындағы Кіші жүз руларының арасына кетеді. Бірақ, Бұхар ханының қытығына тигісі келмей, өзін мойындаған рулармен бірге Торғай бағытында көшеді [2, б.198-199]. Кенесары хан бастаған көтерілісті терең зерттеген Е.Бекмаханов Бопайдың көтерілістегі рөлін былай көрсетеді: «Өзінің әскери ерліктерімен Кенесарының әпкесі Бопайдың да даңқы шықты. Ол көтерілістің алғашқы күндері-ақ оның белсенді қатысушысына айналды... Осымен қатар, Бопай Кенесарының барлық ірі шайқастарына қатысты және өзі де жау тылына партизандық жорық жасайтын. Бопай ханым Кенесарының барлық кеңестеріне қатысып отырған, ал Кенесары Бопайдың ақыл-кеңестеріне құлақ салған» [1, б. 217-218]. Мұндай тұжырым қаншалықты өзін ақтайды? Осыған зер салайық. Кенесары сұлтанның әрекетін бірден қолдағанын, оған қайын жұртын тартуға тырысқанын, Түркістан төңірегіне көшіп келіп, онда белсенділік танытқанын жоғарыда айттық. Бірақ, жауларымен тікелей қақтығысқа түскендігі жайлы жалғыз архивтік мәліметті Е.Д.Ділімұхаммедов өзінің еңбегінде келтірген. Ондағы ақпаратқа қарағанда, 1839 жылы 17 маусымда Бопай ханым мен Наурызбай төре, әрқайсысы 200 жауынгерді бастап Көкшетау дуанына шабуылдап, полковник Ладыженскийдің отрядымен айқасқа түскен. Көтерілісшілер Көкшетаудың аға сұлтаны Ғұбайдолла сұлтан Уәлихановты қолға түсіріп, өздерімен бірге алып кеткен [9, б.438]. Сірә, архивтің осы құжатын қайта алып тексеру керек. 40 жастан асып кеткен көп балалы Бопай ханымның ат үстінде өзі қол бастауы күмәнді. Қоластындағы жігіттерді жұмсаса көңілге қонымды. Оның жасына қарағанда, ондай әрекеттер жасауға физикалық мүмкіндігі шектеулі. Кенесары сұлтанның жанында үлкен ағасы Көшекпен гөрі, қол бастап, өзіне кеңесші болған кейінгі ағасы Бопы сұлтан бар емес пе? Тағы да Бопы сұлтанмен шатастыру бар сияқты. Алайда, Бопайдың еліндегі беделіне қарай, інісі Кенесары сұлтанның апасымен кеңесуін жоққа шығаруға болмас.

Кенесары сұлтан Кіші жүз руларының жұртына көшіп кеткенде, Бопай ханым бауырының соңынан ілесті ме? Бұл көтеріліске қатысты құжаттар жинағынан 1840 жылы әкесі Қасым сұлтан өлгенде, оның әйелі мен қызы Бопай ханымның оңтүстікте бірге жүргенін көреміз [2, б.159]. Кенесары ханның жанындағы ең жақын адамдарының 1843 жылғы тізіміне қарасак, Көшек сұлтан, Бопы сұлтан, Наурызбай сұлтан Қасымұлдары, Ержан сұлтан мен Құдайменде сұлтан Саржанұлдары, қалмақтан шыққан Тәте сұлтан таңбаланған [2, б. 220].

1844 жылы Кенесарының жанындағы ең жақын адамдарының тағы бір тізімі берілген. Кенесарының бауырларынан Көшек сұлтан мен оның ұлы Әбілпейіз, Бопы, Наурызбай, Мұса сұлтандар болды. Олардың балалары әлі жас екен. Кенесарының немере інілерінен Ержан, Құдайменде, Иса Саржанұлдары, Кенесарының туыстарынан Тәти, Әти, Сатыбалды Дайырұлдары және Қыдырбай Сатыбалдыұлы, Сәмеке сұлтанның алты ұлы (олардың анасы Кенесарының апасы) [10, б.89]. Екі тізімде де Бопайдың есімі аталмайды. Соңғы тізім атын атамай, балаларының Кенесарының жанында жүргендігін білдіріп қана қоймай, олардың әкесі Сәмеке сұлтанның жоқ екендігін хабарлап тұр. Келесі 1845 жылы Бопай ханым мен Сейітхан сұлтан 200 жігітті бастап бағаналы руы мен қаз-кедел-қыпшақ руынан зекет жинауға барғандығы жайлы хабар айтылған. Сонда да, Бопай ханым салық жинау үшін ғана келмеген. Ол бағаналы руының ішіндегі Дүйсек сұлтан Қысырауұлының Кенесарының ұлына айттырған қызын алып кетуге келіпті [2, б.436,439]. Меніше, Бопай ханымның онда барған негізгі мақсаты да осы – құдалық рәсімдері. Қауіпсіздікті сақтап, екі төренің құдандастығын жар салып сыртқа білдіргісі келмеген.

Бопай ханымның Түркістандағы өмірі. Аңыз бен ақиқат.

1845 жылдың аяғында Кенесары хан елін алып Ұлы жүз жеріне бет алып, Шу өңіріне қоныстанды. Міне, дәл осы кезде Бопай ханымның есімі пайда болады. Олар 1846 жылдың көктемінде Іле өзені бағытына жылжып кетті. Осында отырып қыркүйек айында Бопай ханым 1000 түйелі 500 жігітті үйсін руларынан тары жинауға жұмсаған екен. Ең қызығы, Бопайды орыс құжаты «вдова», яғни «жесір» деп құнды ақпарат берген [2, б. 439-441,452]. Соңғы мәліметтер Бопай ханымның ат үстінде жүріп соғыстарға қатыспағанын, қоластында жасақ ұйымдастырып, жұмсап отырғанын дәлелдей түседі. Сонымен қатар, Бопай ханымның 1840 жылы тұтқынға түсіп, босап шыққаннан кейін, ешқайда бармай Түркістан өңірінде қалғандығын аңғартады. Кенесары ханның жанына алдымен балаларын жіберіп, өзі 1845 жылы келіп қосылғанын түсінеміз. Бұл Сәмеке сұлтанның 1844-1845 жылы дүние салғанын білдіреді. Меніңше, Бопай ханым астыртын Кенесарымен байланысқаны болмаса, күйеуі өлгенге дейін Түркістан аумағында отырды. Біздің ойымызды растай түсетін «Төрт төре» дастанына қайта ораламыз. Онда жоғарыда келтірген шумақта «Апасы Кене ханның Бопай ханым, Жасында күйеуі ермей қалған оның» деп дастанды құрастырушы Бопай ханымның жалғыз екендігін білдіріп, ары қарай «Қазысы сол қышлақтың қол салыпты, Мұнысы Кенекеңе болған мәлім!» деп жалғайды. Сонда, Кене хан намыстанып, ашуға булығып өзін әрең ұстап, ыңғайлы сәтті күтіп жүріпті: «Азуын жүруші еді бұған басып, Ішінен іс қылмаққа жанталасып, Қазыны қамшыменен тартып кетті, Ат үстінен ойнаған боп ажуаласып». Қазы да көңіліне кек сақтап қалады. Кене хан «Іздесең мені Шудың бойынан тап» деп кете берген. Сөйтіп, Шуға барып, жауын тосады. Бәрі ойындағыдай шығып, әлгі қазы бас болып 83 сарт іздеп келгенде, оларды бас салып, қырып тастайды [5, б.62-68]. Бұл оқиға Кенесарының 1840 жылы тұтқыннан босатып алып, Шудың бойында

қоқандықтарды алдап шақырып қырып тастаған оқиғаны қайталап тұрғандай көрінгенімен, Сәмеке сұлтанның қайтыс болғаннан кейінгі уақыт екенін тікелей хабарлауда. Кенесары ханның Ұлы жүз жеріне оралғандағы алғашқы қадамы осылайша кек алу актісімен басталғанын көрсетеді. Мұндағы біз үшін маңызды ақпарат Бопай ханымның күйеуі өлгеннен кейін біраз уақыт сол елді мекенді аялдап тұрғанын байқатады. Дастанда қоқандықтардың жергілікті билігі қазақтарды басынсуы сарттың қазысының Бопайға қол салуымен әшкереленген. Бұл оқиғадан біз Бопай ханымның жауынгер мінезін емес, керісінше, сарттың қол салуына шарасыздан жол бергізген нәзік, әрі қорғансыз әйелдің кейпін көреміз. Бопайдың мінез-құлқына ұқсамайды. Мұнда бір гәп бар. Әлде, бұл ханымның өз ықтиярымен болған жәйт па?! «Ел құлағы елу» демекші мұндай қылықты жасырып қалу қиын. Мүмкін тарихта күйеусіз Бопайдың Кенесары ханның күресіне қосылуы туралы мәлімет шығармашылық адамдардың қиялына дем бергізді ме? Мысалы, М.Әуезов «Хан Кене» атты пьесасында Бопай ханым мен шапырашты Бұғыбай батырды бір-біріне ғашық етіп көрсетеді де, ақырында сатқындыққа барған Бұғыбайды Бопайдың өзіне садақпен атып өлтіргізеді [11, б.149-196]. І.Есенберлин өзінің трилогиясында Бопай ханымды арсыздау етіп көрсетіп, оны Жанайдар батырмен кездестіріп қояды [12, б. 643,661]. Бопайдың көтеріліске қосылғанда 40 жас шамасында болса, жесір қалғанда 50 жасқа тақап қалғанын ескерсек, бұл шындықтың ауылынан алыс. Ол замандағы 40-50 жастағы әйелдер бүгінгі заманғы әйелдерден әлдеқайда үлкен көрінгенін білеміз ғой. Бұл бұл ма? Ж.Артықбаев бастаған бірнеше автордың бірлескен еңбегінде Бопай ханымның қайын-жұртының Кенесары ханға жау екендігі айтыла келіп «Кенесарының қарындасы Бопайдың бұйрығымен 1843 жылы Өтей-Дәуіш Уақтан шыққан Қожық Мақашұлы (1822-1874 ж.ж) атаман Досан мен Сөртекті қылышпен турап өлтіріп, Бопайға оларың бастарын әкеп тапсырды. Досан Бопайдың күйеуі, бірақ екеуі 1836 жылы ажырасып кеткен» деп ақпарат беріпті [4, б.17]. Біз жоғарыда олардың ажырасқандығы жайлы мәліметтің құжаттармен расталмайтынын айттық. Досан – Бопайдың күйеуі емес, күйеуі Сәмекенің бауыры. Авторлар тағы да қателескен. Оның үстіне, құжаттар бойынша, Досан сұлтан Әбілқайырұлы 1844 жылы көтеріліске қатысқаны үшін жер аударылған [13, б.57]. Сартөк сұлтанға келсек, құжаттарда «Сарытан» деп жазылған. Ол 1837 жылы бауырлары Бопы мен Досалы (Досан) сұлтандармен бірге «Кенесары бастаған көтеріліске қатысы бар» деген айыппен тұтқындалған. Олардың ағасы Бірәлі сұлтан 1842 жылы жер аударылған [3, б. 99-102]. Кенесарының Ресей билігіне қарсы әрекетін қолдаған Әбілқайырұлдарының кейінгі тағдыры белгісіз. Мұның барлығы «Бопай ханымның қайындары Кенесарының жауы болды» деуге сәйкес еместігін көрсетеді.

Бопай ханым інісі Кенесары ханның Ұлы жүз жеріндегі 1846 жылғы сапарына жолдас болса, 1847 жылғы қырғыздармен болған ақырғы шайқасына да қатыспауы мүмкін емес. Солай десек те, ақтық шайқасқа қатысқан сұлтандардың қатарында Бопай ханымның есімі деректерде аталмайды. Кенесары ханның ұлы

Ахмет сұлтан өзінің кітабында Бопай ханым жайлы бір сөз де айтпайды. Ақсақал Файзулла Үрмізовтің Кенесары әулеті туралы кітабынан да Бопайдың есімін таппаймыз. Бүгінгі тарих беттерінде батыр, қолбасшы ретінде айтылып жүрген Бопай апасының тұлғасына неге олар бір ауыз сөзді қимады екен?

Кенесары ханның өлімінен кейінгі Бопай ханымның тағдыры.

Кенесары хан 1847 жылы қырғыздардан жеңіліп, бірнеше сұлтандармен бірге қаза тапқаннан кейін, олардың отбасылары Қартаудың етегінде, Созақ пен Түркістан аралығында көшіп қонды. Олардың ішінде Көшек сұлтан Қасымұлы, Кенесары ханның ұлы Жағыпар мен анасы Күнімжан ханым Ақмола өңіріне оралуды сұрап, Ресей билігі өкілдеріне өтініш жасады. Ақмола округінің бедел иесі Қоңырқұлжа сұлтан Құдаймендеұлы мен қуандық болысының үлкендеріне жүгінді. 1848 жылы қыркүйек айында Ақмола округіне айтқожа-қарпық болысына Саржан сұлтан Қасымұлының әйелі Қарақас ханым мен келіні Жолдас ханым (Ержан сұлтанның әйелі) 3 үй болып көшіп келіпті [10, б.157-158,163]. Бірақ, 1850 жылы ақпанда Қарақас ханым мен Жолдас ханым Ақмола округінен шығарылып жіберілген. Олар оңтүстікке кеткен. Сонымен қатар, сол жылы Қарқаралы округіндегі Бопай ханымды да жұрттан аластатуға жарлық шығыпты [14, б. 47] Көріп тұрғанымыздай, олармен бірге Арқаға Бопай да оралған екен.

Қарқаралыда «Бопай ханым кімді паналады?» деген сұрақ туады. Қарқаралы елді мекенінен оңтүстікке қарай 20 шақырым шамасында Қарқаралы тауларында биіктігі 500 метрдей «Бопай асуы» деген өткел бар (Фото №1.). Меніңше, Бопай ханым осы төңіректе қоныстанған. Асудың оңтүстік бетіне асып түссең, Машан бидің қонысынан түсесің, одан ары 10 шақырымдай қашықтықта Жамантай төренің жұрты. Ол Бөкей ханның үлкен ұлы Шыңғыстың баласы, үлкен үйдің иесі – аға баласы. Жамантай төре мен Саржан сұлтан Қасымұлы жауласқан еді. Смахан Бөкейхановтың жазуынша, бірде Жамантай төре Ержан сұлтан Есенгелдіұлының (дұрысы «Саржанұлы» – А.Қ.) кебежедегі қызын қолға түсіріп, оны бой жеткізіп, тұрмысқа берген [15, б. 86-89]. Бопай ханым осы кішкентай сіңілісін «көруге келдім!» деп біразға дейін аялдаса, оған ешкім «Қой!» деп айта қоймас. Ал енді Жамантайдың ауылынан шығысқа қарай, 30-40 шақырым қашықтықта Кент тауларының етегінде, Талды өзені бойында әлтөбет руына төрелік жасаған Әлекебайдың қонысы болды. Ол Бөкей ханның Кәмилә ханымынан туған ұлы. Үйдің кенжесі, қара шаңырақтың иесі – ата баласы. Ал, Кәмила ханым – Абылай ханның қызы [15, б. 146-147]. Сондықтан, Бопай ханым Әлекебайдың аулына түсіп: «Апамның баласына, жиеніме келдім!» десе, нағашысын неге құрметпен күтпейді?! Ресей билігінің өкілдері Бопайды Қарқаралы жерінен шығарып тастауға әрекеттенсе де, араға кісілер түссе керек, жұрттан қуылмайды. 1851 жылы Жағыпар сұлтан Кенесарыұлы қолға түсіп, Березовқа айдалған болатын. Оның 1853 жылы Қоңырқұлжа сұлтанға, Көшек сұлтанға, Бопай мен Күнімжан ханымдарға арнап жазған хатының мәтініне қарағанда, олар Ақмола округінде тұрған [14,б.61-62]. Шындығында, Қоңырқұлжа сұлтан Құдаймендеұлының өзі Бопайға қайын аға болып келеді. Ол

Бопайдың қайын атасы Әбілқайыр сұлтан Есімханұлының немере бауыры. Оның үстіне, Қоңырқұлжаның ұлы Шыңғыс сұлтанның бір әйелі Саржан сұлтан Қасымұлының қызы деген дерек бар [2, б.108]. 1853 жылы Есім хан әулетінің негізгі көшіп-қонған қонысы Ақмола округінің Тама болысына жатқан еді. Түркістанда 1840 жылы Бопай ханыммен бірге көшкен алшын-жағалбайлы рулары да осы тама болысына тіркелген. Мұндағы тізімде үй иесі ретінде ер адамдардың есімдері жазылған. Әйелдер көрсетілмеген. Олардың арасында Бопайдың марқұм күйеуі Сәмеке сұлтанның туған бауырларынан Кенже сұлтан Әбілқайырұлы мен Көтеш Бірәліұлы (Әбілқайырдың немересі – А.Қ.) бар [16, б.170-184]. Бопай ханым Ақмола округінде «кімді паналады?» десек, қайын жұрты көшкен осы болыстықта тұруы тиіс. Оның жасы да 55 шамасына келген. Балалары да ер жетіп, алды 35 жас болса, кенжесі 25 жасқа келіп қалған. Сөйте тұра, үй иесі ретінде тізімде ешқайсысы жоқ. Жоғарыдағы құжаттарға қарағанда, Арқаға Бопай ханым балаларсыз өзі оралған сияқты. Десек те, Бопай ханымның ізі аталған 1853 жылғы құжатпен Ақмола округінде тоқтап қалды. 1861 жылы Атбасар дуанына қарасты жерге Кенесары ханның балалары (Сыздық, Омар, Оспан, Әбубәкір, Жәкей), Саржан сұлтанның ұлдары (Байменде, Ерназар), Үсен сұлтан Қасымұлы, Көшек сұлтан Қасымұлы балаларымен (Әбілпейіз, Арыстанбек, Әбілқайыр) көшіп келді. Олардың кейбіреулері кері кетіп қайта оралған. Мысалы, 1863 жылы Саржан сұлтанның балалары (Қошқарбай, Жанменде, Иса, Ерназар, немересі Әбіш Құдамендеұлы) Тарақты-ноғай болысына көшіп келді. Бірақ, олар көп тұрақтамай оңтүстікке көшіп кеткен [14, б.70, 72-73, 80-82]. Байқасақ, Көшек сұлтан Қасымұлы 1853 жылдан кейін Түркістан бағытына көшіп кетіп, қайта оралған екен. Ол балаларымен (Әбілқайыр, Арыстанбек, Қашқынбай, Көтеш) 1860 жылдары қайтадан оңтүстікке көшіп кеткен [14, б. 211]. Жоғарыдағы мәліметтер Бопай ханымды туыстарымен Түркістан өңіріне көшіп кету мүмкіндігін тудырады. Соңғы өмірі де Түркістан қаласы мен оның төңірегінде өткен ұқсайды. Оның нақты қай жылы дүниеден өткені мәлім емес. Деректерде кездеспегеніне қарағанда, 1850-1860 жылдардың ішінде қайтқан. Н.Н.Балкашин өзінің 1887 жылғы еңбегінде Қасым сұлтан мен оның қызы Бопай ханымның Түркістандағы Әзірет-сұлтан мешітіне атасы Абылай ханның жанына қойылғандығын хабарлаған. Бопайдың ағасы Саржан сұлтан Әулие-ата (Тараз – А.Қ.) қаласындағы Қарахан мешітінің жанына қойылған [17, б. 24]. Аталған автордың мәліметі жазылғанда, Кенесары хан мен оның үзеңгілестірін көрген куәгерлердің көзі тірі еді. Сондықтан, қазіргі заманда Бопай ханымның зиратын Ақтөбе облысынан көрсетіп жүргендердің ақпараты жаңсақ деп ойлаймыз. Бәз біреулер оны басқа адамға күйеуге шығарып қоятын әңгіме де дәлелін таппады.

Бопай ханымның ұрпақтары: шежіре.

Бопай ханым мен Сәмеке сұлтанның отбасында 6 ұл мен 2 қыз бала дүниеге келген. Олардың ішінде ұлдарының есімдері белгілі: Әли, Қанапия, Нұрхан, Абот, Жанас, Манғазы [2, б. 156-157]. Олардың барлығы Түркістан өңірінде өмір сүрді.

Олар жайлы құжаттар әзірге табылмады. Бірақ, бүгінгі ұрпақтары әлі де аталған өңірде тұрып жатыр. Өкініштісі, қалған жас буын аталары жайлы ешқандай мәлімет айта алмайды. Осыған қарамастан, біздің қолымызға екі түрлі шежіренің нұсқасы түсті¹. Оның бірін Кентау қаласының тұрғыны, Кенесары ханның ұлы Оспанның немересі Қырқынбай Арыстанұлы (1926-1998) дәптеріне жазып қалдырса, екінші нұсқаны Кенесары ханның ұлы Сыздық сұлтанның Керімбек есімді ұлының немересі Мұхамед-Кәрім Әмзеұлы (1955-2021) айтып берді. Ол кісі өмірінің соңғы жылдары Шымкент қаласында тұрды. Шежіренің екі нұсқасы төменде беріліп отыр.

Шежірені талдау. Архивтен алынған Сәмекенің алты ұлымен шежіренің 1-ші нұсқадағы саны сәйкес. 1-ші нұсқада Қанафия, Нұрхан, Әли есімдері архивпен дәл келсе, қалған үшеуі сәйкес емес. 2-ші нұсқада «Сәмекенің ұлдары» деп көрсетілген есімдердің бірде-біреуі архивпен дәл келмейді. Тіпті біреуі артық. Мұнда Жақып, Алшыораз, Жүсіп, Омар есімдері 1-ші нұсқада Сәмекенің ұлдары емес, немерелері. Осыған қарағанда, 2-ші нұсқаны құрастырушы бір жерден көшіру барысында қателескен. Орыс құжатына Сәмекенің ұлы «Абот» деп түскені «Әбіш» немесе «Ыбыш» деген ой келеді.

1- Кесте - 1-ші нұсқа

Сәмеке сұлтанның ұлдары	1-ші буын	2-ші буын	3-ші буын	4-ші буын
1.Қанапия	Омар	Рүстем Зүбәйда		
2.Нұрхан	1.Атыхан 2.Асылхан			
3.Әли	1.Жақып	Асан	1.Айтмағамбет 2.Бимағамбет 3.Шаткен 4.Әбілдахан	1.Әбен 2.Мата 3.Мәлік 4.Халық 5.Әділхан 6.Әбілқайыр 7. Марат
		Жұмабек	1.Шәріпхан 2. Әріпхан	
	2.Түсіп	Үсен		
4.Сұлтан	1.Батырхан	1.Әшірбек	Алпысбай	

¹ 2021 жылы Кентау қаласы мен Шымкент қаласында жазып алынды.

		2.Айтжан		
	2. Сәду			
	3.Сейілхан			
	4.Зайнаудин	Әшімхан	Кеңесбек	
5.Пірәлі	Алшыораз	1.Бұха 2.Мәдеш		
6.Тінәлі	Ыбырай	1.Әлмағамбет	Медетбек	
		2.Рахымберді	1.Тастанбек 2.Мұрат	

1-нұсқада «Ыбырай Тінәліұлы» немесе 2-ші нұсқадағы «Ыбырай Сәмекеұлы» деп жазылған кісі «Абай» немесе «Ыбырай» есімді Сәмекенің баласы сияқты. Архивтегі «Жанас» есімінің дұрыс нұсқасы «Жүніс» болса, «Манғазы» болып қағазға түскені «Жанғазы» болса таңқалмаймыз. Шежіредегі «Тінәлі» мен «Пірәлі» Сәмекенің немерелері немесе олармен бірге кеткен бауырларының есімдері болуы әбден мүмкін.

Шежіредегі кейбір сәйкессіздіктер болғанымен, бұл бізге Сәмеке сұлтан мен Бопай ханымның балалары Түркістан өңірінде Кенесары ханның ұрпақтарымен қатар көшіп жүргенін көрсетеді. Шежіренің 2-ші нұсқасында жазылған дерекке қарағанда, бүгінгі күні Сәмекенің ұрпақтарынан Жұмабектің балалары Шәріпхан Кентауда, Әріпханның үйелемені Төрткүлде, Рахымбердінің балалары Жаңатас қаласында, Асанның әулеті Сарысуда болыпты. Асанның баласы Айтмағамбет (1913-1993) ҰОС ардагері, 1938 жылы Фин соғысына аттанып, елге 1947 жылы оралыпты. Үсен төре Жүсіпұлы 1977 жылы 90 жастан асып, Түркістанда қарындасының қолында дүниеден өтіпті.

2- Кесте - 1-ші нұсқа

Сәмеке сұлтанның ұлдары	1-ші буын	2-ші буын	3-ші буын	4-буын
1.Сұлтан	1.Әшімхан			
	2.Батырхан	1.Әшірбек	Алпысбай (1955 ж.т.)	
		2.Атжан		
	3.Сәду			
	4.Сейілхан			
2.Жақып	1.Асан	Айтмағамбет	1.Әубәкір	Мақсат

		(1913-1993)	2.Омархан	
	2.Жұмабек	1.Әріпхан		
		2.Шәріпхан	1.Сұлтанбек 2.Сұлтанзада 3.Құрманғазы	
3.Алшыораз	1.Әлімхан 2.Мәдеш 3.Бұқа 4.Сейітжан 5.Бекжан			
4.Жүсіп	Үсен			
5.Омар				
6.Ыбырай	1.Әлмағамбет 2.Рахымберді	Медетбек 1.Тастанбек 2.Мұратбек		
7.Ілияс				

Қорытынды.

Кенесары ханның көтерілісі басталғанда, 40 жасқа тақаған Бопай ханым құрметті, әрі ардақты көпбалалы ана болатын. Ер азаматтармен қатар елдің мәселесіне араласып, қажет кезде өзін мойындайтын рулардан жасақ ұйымдастырып, інісі Кенесары ханға көмекке жіберіп отырған. Алайда, ат үсітнде қол бастап, жауларға қарсы ірі шайқастарға қатыспаған. Мұндай әрекеттерге оның жасы мұрша бермейтін. Құжаттар да оны растамайды. Ол Кенесарының қарындасы емес, апасы болатын. Бопай ханым күйеуі мен қайындары көтеріліске ашық көмектесуді талап еткенімен, оларды көндіре алмаған. Осындай себеппен өзі тікелей көмегін аямады. Бұл жағдай Бопай ханымның күйеуі Сәмеке сұлтанмен ажырасуына себеп болған емес. Оны дәлелдейтін ешқандай құжат табылмады. Сәмеке мен оның бауырлары Кенесары ханмен астыртын байланысып, көмегін беріп тұрды. Оқиғаның ұсақ, әрі маңызды бөлшектерін білмегендіктен, 8 баланың анасы болған үлкен жастағы Бопай ханымды кейбір тарихшылар мен жазушылар әсерелеп күйеуін тастап атқа қонған батыр, қолбасшы әйел етіп көрсетуі, бөтен еркектермен кездестіруі шындықтан алыс. Оның бауыры Бопы сұлтанға тиесілі ат үстіндегі кейбір оқиғаларды есімдері ұқсас болғандықтан ел аузында Бопай ханымға телініп айтылғаны да байқалады. Бопай ханым ел айтып жүргендей Ақтөбе облысында емес, Түркістан қаласында бабасы Абылай хан мен әкесі Қасым сұлтанның жанына жерленген. Оның алты баласы Түркістан өңірінде қалып, ұрпақтары жалғасуда. Бұл мақаламызда Бопай ханымның балаларының шежересі тұңғыш рет ұсынылғанын атап өтуіміз қажет.

Алғыстар

Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім Министрлігі Ғылым Комитетінің қаржылай қолдауымен жүргізілді (ИРН №BR24992878).

ӘДЕБИЕТ

- [1] Бекмаханов Е. XIX ғасырдың 20-40-жылдарында (Оқу құралы). – Алматы, «Санат», 1994. – 416 бет.
- [2] Национально-освободительная борьба казахского народа под предводительством Кенесары Касымова (Сборник документов). – Алматы: Ғылым, 1996. – 512 стр.
- [3] Ахметов А.Қ. Сәмеке хан әулеті. Хан-сұлтандар шежіресі: Зерттеу. Көптомдық. IV том. – Нұр-Сұлтан: «Алашорда» Қоғамдық қоры, 2020. – 248 бет.
- [4] Дәстүрлі қазақ этнографиясы: оқу-әдістемелік құралы. – Павлодар: «Кереку», 2008. – 260 бет.
- [5] Көкбай ақын Жамантаев. Абылай. / Құрастырған С.Қарамендин. – Алматы: Дария-пресс. – 1993. 147 бет.
- [6] Кенесарин А. Насаб наме сұлтан Сыдық / Факсимиле, аударма, ғылыми түсініктемелер – Ербол Алшынбай / – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2021. – 312 бет.
- [7] Файзулла Үрмізұлы. Шежіре дастан. Шымкент: «Ғасыр-Ш», 2005. – 228 бет.
- [8] Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Т.88: Тарихи аңыздар. – Астана: «Фолиант», 2012. – 432 бет.
- [9] Дильмухамедов Е.Д. Восстание казахов под руководством Кенесары Касымова в 1837-1847 г.г. – Алматы: «Принт Экспресс Издательство и типография», 2012. – 572 стр.
- [10] Насенов Б. Абыралы – Сарыарқаның кіндігі. Сарыарқада – хан ұрпақтары. Болыстыққа таласу. Бірінші кітап. Новосибирск қаласы, Шілде 2002 жыл – 569 бет.
- [11] Хан Кене: Тарихи толғамдар мен пиеса, дастандар. – Алматы; Жалын, 1993. – 448 бет.
- [12] Есенберлин Ильяс. Кочевники: Историческая трилогия. / Пер. с каз. М.Симашко; Предисл. А.Алимжанова; Послесл. А.Х. Маргулана. – М.: Худож. лит., 1983. – 684 с.
- [13] Насенов Б. Аблай хан. II бөлім, 16-кітап, 1-тарауы: Омбы архиві сөйлейді. Алматы-Новосибирск. Қыркүйек 2005. – 601 бет.
- [14] Қазақ ұлт-азаттық қозғалысы. Кенесары ұрпақтары мұрағат құжаттарында. Құжаттар мен материалдар жинағы. 9-шы том. Алматы: «Ел-шежіре», 2008. – 336 бет.

[15] Ахметов А.Қ. Барақ хан әулеті. Хан-сұлтандар шежіресі: Зерттеу. Көптомдық. II том. Нұр-Сұлтан: «Алашорда» Қоғамдық қоры, 2020 – 384 бет.

[16] Сәдуақас Тортай Қазыұлы. Астана аймағы. Есіл-Нұра – Қарқаралы – Шыңғыстау – Көкше-Омбы – Жетісу желісі (Тарихи-танымдық жинақ). – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. 648 бет.

[17] Балкашин. Н.Н. О киргизах и вообще о подвластных России мусульманах. - СПб.: Тип. Мин-ва внутр. дел, 1887 – 56 стр.

REFERENCES

[1] Bekmahanov E. (1994). Qazaqstan XIX ғasyrдың 20-40-jyldarynda (Oqu qūraly). [Kazakhstan in the 19th century, 20-40s]. Almaty: «Sanat» (in Qazaq)

[2] Nasionālno-osbovoditelnaia bōrba kazahskogo naroda pod predvoditelstvom Kenesary Kasymova (Sbornik dokumentov). (1996). [National liberation struggle of the Kazakh people under the leadership of Kenesary Kasymov]. Almaty: Gylym (in Russian)

[3] Ahmetov A.Q. (2020). Sāmeke han әuletі. [Descendants of Sameke Khan]. Han-sūltandar шежіресі: Zertteu. Köptomdyq. IV tom. – Nūr-Sūltan: «Алашорда» Қоғамдық қоры (in Qazaq)

[4] Dāstūrlı qazaq etnografiasy: oqu-ādistemelik qūraly. (2008). [Traditional Kazakh ethnography]. Pavlodar: «Kereku» (in Qazaq)

[5] Kökbai aqyn Jamantaev. (1993). Abylai. [Abylai] / Qūrastyrған S.Qaramendin. Almaty: Daria-press (in Qazaq)

[6] Kenesarin A. (2021). Nasab name sūltan Sydyq [Nasab name of Sydyk sultan] / Faksimile, audarma, ғылыми түсініктемелер – Erbol Alşynbai / Nūr-Sūltan: Foliant (in Qazaq)

[7] Faizulla Ürmizūly. (2005). Шежіре дастан. [Shezhire dastan]. Шымкент: «Ғасыр-Ш» (in Qazaq)

[8] Babalar sözi. (2012). [Words of ancestors]. Jüztomdyq. T.88: Tarihi aңызdar. Astana: «Foliant» (in Qazaq)

[9] Dilmuamedov E.D. (2012). Vosstanie kazahov pod rukovodstvom Kenesary Kasymova v 1837-1847 g.g. [The uprising of the Kazakhs under the leadership of Kenesary Kasymov in 1837-1847]. Almaty: «Print Ekspress İzdatelstvo i tipografia» (in Russian)

[10] Nasenov B. (2002). Abyraly – Saryarqanyñ kindıǵı. Saryarqada – han ұрпаqtary. Bolystyqqa talasu. [Abyraly is the heart of Saryarka. Descendants of khans in Saryarka. Power struggle]. Бірінші кітаp. Novosibirsk qalasy (in Qazaq)

[11] Han Kene: Tarihi tolǵamdar men piesa, dastandar. (1993). [Khan Kene] Almaty; Jalyn. (in Qazaq)

[12] Esenberlin İlās. (1983). Kochevniki: İstoricheskaia trilogia. [Nomads: historical trilogy] / Per. s kaz. M.Simaşko; Predisl. A.Alimjanova; Poslesl. A.H. Margulana. M.: Hudoj. lit (in Russian)

[13] Nasenov B. (2005). Ablai han. [Ablay khan]. II bölim, 16-kıtap, 1-tarauy: Omby arhivı söileidi. Almaty-Novosibirsk (in Russian)

[14] Qazaq ulti-azattyq qozğalysy. (2008). [Kazakh national liberation movement. Descendants of Kenesary in archival documents]. Kenesary urpaqtary murağat qujattarynda. / Qujattar men materialdar jinağy. 9-şy tom. Almaty: «El-şejire» (in Qazaq)

[15] Ahmetov A.Q. (2020). Baraq han әuleti. [Descendants of Barak Khan]. Han-sultandar şejiresi: Zertteu. Köptomdyq. II tom. Nür-Sultan: «Alaşorda» Qoğamdyq qory (in Qazaq)

[16] Säduağas Tortai Qaziuly. (2008). Astana aimağy. [Astana region]. Esil-Nūra – Qarqaraly – Şyñğystau – Kökşe-Omby – Jetisu jelisi (Tarihi-tanymdyq jinaq). Almaty: Daik-Press (in Qazaq)

[17] Balkaşin. N.N. (1887). O kirgizah i voobşe o podvlastnyh Rossii musulmanah. [About the Kyrgyz and in general about Muslims subject to Russia] SPb.: Tip. Min-va vnutr. Del (in Russian)

Арман Кият

ОБРАЗ БОПАЙ ХАНЫМ КАСЫМКЫЗЫ В ИСТОРИИ: АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ

Аннотация. Какое бы событие ни происходило в казахской истории, роль женщины зачастую оставалась в тени. В казахской общине, жившей в патриархальном строе, подвиги воинов и полководцев описывались в легендах и песнях, а женщины оказывались в ловушке семейного быта и воспитания детей. Начиная от правителя до рядового воина в тылу, роль хранительницы очага находилась в руках женщины. Тем не менее, есть немало казахских женщин, которые заслужили уважение не только в семье, но и получили признание во всем роде. Данная статья посвящена Бопай ханым Касымкызы, обладательнице почета и авторитета. В ходе исследования был раскрыт исторический образ Бопай ханым, что позволило нам различить миф и истину. Было определено ее место в национально-освободительной борьбе во главе с Кенесары ханом. В итоге мы убедились, что авторитет Бопай в степи был обусловлен ее природным умом и дерзким характером. Безусловно, ее происхождение из ханского рода «Торе» и статус «ханым» также сыграли свою роль. Также новизной данной статьи является сообщение о судьбе семьи Бопай ханым. Кроме того, впервые публикуется шежире – имена ее внуков и правнуков от шести сыновей.

Ключевые слова: Торе; султан; ханым; Туркестан; округ; восстание; шежире.

Arman Kiyat

THE IMAGE OF BOPAI KHANYM KASYMKYZY IN HISTORY: SOURCE ANALYSIS

Annotation. Regardless of the historical event in question, the role of women in Kazakh history has often been relegated to the periphery. In the patriarchal structure of Kazakh society, the valor of warriors and generals was immortalized in legends and

songs, while women were confined to domestic roles, focusing on family life and child-rearing. From rulers to ordinary soldiers stationed in the rear, the responsibility of safeguarding the hearth traditionally fell to women. Nonetheless, many Kazakh women have earned respect not only within their families but also broader societal recognition. This article is dedicated to Bopai Khanim Kasymkyzy, a woman who commanded both honor and authority. Through this research, the historical figure of Bopai Khanim is examined, providing a clearer distinction between myth and reality. Her pivotal role in the national liberation movement led by Kenesary Khan is also explored. The findings underscore that Bopai's authority in the Kazakh steppe was rooted in her innate intelligence and bold character. Certainly, her noble lineage, as a descendant of the Khan family "Tore," and her status as a "khanim" contributed significantly to her influence. Moreover, a key contribution of this article lies in its presentation of new insights into the fate of Bopai Khanim's family. For the first time, her shezhire is published, listing the names of her grandchildren and great-grandchildren from her six sons.

Keywords: Tore; sultan; khanyim; Turkestan; district; uprising; shezhire.